

INGLIZ VA O‘ZBEK TOPONIMLARIDA MILLIY-MADANIY QADRIYATLARNING AKS ETISHI

Davronova Bonu Davron qizi,

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Xorijiy til va adabiyoti (ingliz tili) yo‘nalishi II bosqich magistranti

bonudavronova531@gmail.com

Ilmiy rahbar: **Mamataliyeva Navbahor Xo‘jamberdiyevna,**

PhD, dotsent

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o‘zbek toponimlarida milliy-madaniy qadriyatlarining qanday ifodalanishi lingvistik va madaniyatshunoslik nuqtai nazaridan tahlil etiladi. Toponimlar nafaqat geografik belgi, balki xalqning tarixi, dini, turmush tarzi va dunyoqarashini o‘zida mujassamlashtirgan til birliklaridir. Taqqoslama-tipologik yondashuv asosida ingliz va o‘zbek toponimik tizimlarining semantik, strukturaviy va madaniy xususiyatlari o‘rganilgan. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, har ikki tilda ham geografik nomlar milliy o‘ziga xoslikni, diniy e‘tiqodlarni va tarixiy xotirani saqlashning muhim vositasi hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: toponimika, ingliz toponimlar, o‘zbek toponimlar, lingvomadaniyatshunoslik, onomastika, semantika, taqqoslama tahlil.

Аннотация. В данной статье рассматривается отражение национально-культурных ценностей в английских и узбекских топонимах с позиций лингвистики и культурологии. Установлено, что топонимы являются не просто географическими ориентирами, но и важнейшими хранителями исторической памяти, религиозных убеждений и мировоззрения народа. На основе сравнительно-типологического подхода проанализированы семантические, структурные и культурные особенности двух топонимических систем.

Ключевые слова: топонимика, английские топонимы, узбекские топонимы, лингвокультурология, ономастика, семантика, сравнительный анализ.

Abstract. This article examines how national and cultural values are reflected in English and Uzbek toponyms from linguistic and cultural perspectives. Toponyms are not merely geographical markers but serve as significant repositories of a people’s history, religion, lifestyle, and worldview. Using a comparative-typological approach, the semantic, structural, and cultural features of the two toponymic systems are analysed. The findings demonstrate that in both languages geographical names function as vital instruments for preserving national identity, religious beliefs, and historical memory.

Keywords: toponymy, English toponyms, Uzbek toponyms, cultural linguistics, onomastics, semantics, comparative analysis.

Kirish. Toponimika geografik nomlarni o‘rganuvchi onomastikaning muhim tarmog‘i sifatida XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab mustaqil ilmiy soha sifatida shakllana boshladi. Har qanday xalqning geografik nomlari o‘sha xalqning milliy-madaniy merosi, tarixiy tajribasi va dunyoni idrok etish tarzini o‘zida to‘liq aks ettiradi. Toponimlar — bu muayyan hududning nafaqat kartografik belgisi, balki o‘sha hududda yashagan va yashaётgan xalqning ruhiy olami, e‘tiqodi va qadriyat tizimining lingvistik ifodasi hamdir [1]. Aynan shu sababli ingliz va o‘zbek toponimik tizimlarini taqqoslash ikkala xalqning madaniy o‘ziga xosligini chuqur anglashga imkon beradi. Ingliz toponimlar, asosan, germanik, kelt, lotin va skandinaviya tillari ta’sirida shakllanib, Britaniya orollaridagi turli xalqlar madaniyatining qatlamlanishini aks ettiradi. O‘zbek toponimlari esa qadimgi

turkiy, forsiy, arab, mo'g'ulcha va so'nggi davrlarda rus leksikasining uyg'unlashuvidan hosil bo'lgan o'ziga xos tizimni tashkil etadi [2]. Mazkur ikki tizimni lingvomadaniy nuqtai nazardan qiyosiy o'rganish nafaqat tilshunoslik, balki madaniyatshunoslik, tarix va etnologiya uchun ham katta ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolaning maqsadi ingliz va o'zbek toponimlarida milliy-madaniy qadriyatlarning aks etish mexanizmlarini aniqlash, semantik va strukturaviy xususiyatlarini taqqoslash va umumiy hamda farqli jihatlarini ilmiy asosda talqin etishdan iborat.

Metodologiya va adabiyotlar tahlili. Tadqiqot jarayonida taqqoslama-tipologik metod, semantik tahlil metodi va lingvomadaniy tahlil metodidan foydalanildi. Toponimik materiallar ingliz va o'zbek tillarining onomastik lug'atlari, ilmiy monografiyalar va ilmiy maqolalardan to'plandi. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, toponimikaga lingvomadaniy yondashuv jahon tilshunosligida tobora kengayib bormoqda. Akademik D. Rum o'zining fundamental asarida ingliz joy nomlarining etimologiyasi va madaniy ma'nosini atroflicha o'rgangan hamda toponimlar xalq tarixining jonli xaritasi ekanligini asoslagan [3]. O'zbek tilshunosligida esa E. Begmatov va B. Yo'ldoshevning ishlari onomastika sohasida asos yaratgan; ular o'zbek toponimlarini tarixiy, geografik va lingvistik jihatdan tasniflab, har bir nomning madaniy qatlamlarini ochib bergan [4].

G'arb lingvistikasida joriy qilingan «lingvistik manzara» (linguistic landscape) tushunchasi toponimlarni madaniy belgilar tizimi sifatida o'rganishga yangi yo'l ochdi [5]. V. Kolesovning rus tilshunosligi doirasidagi ishlarida ham joy nomlarining madaniy xotirani saqlashdagi o'rni alohida ta'kidlangan [6]. Shuni ham qayd etish lozimki, madaniy qadriyatlarning toponimlarda ifodalanishi masalasi nafaqat leksik, balki kognitiv lingvistika nuqtai nazaridan ham o'rganila boshlagan. J. Ungerer va H.-J. Schmid kabi olimlar kategoriyalashtirish nazariyasini toponimlarga nisbatan qo'llab, nomning semantik tuzilmasida madaniy prototiplarning rolini yoritgan [7].

O'zbek tilshunosligida N. Oxunov tomonidan bajarilgan tadqiqotlar esa o'zbek toponimlarining etnolingvistik xususiyatlarini tahlil qilib, qadimgi turkiy tarixiy qatlamlarning zamonaviy nomlardan o'rin olganligini isbot qilgan [8]. Toponomastikaning amaliy va nazariy jihatlarini birlashtirgan P. Jordan va boshq. tomonidan tayyorlangan ko'p muallifli nashr ham toponimlarni xalqaro munosabatlardagi madaniy identifikatsiya vositasi sifatida muhokama qilgani bilan alohida qimmatga ega [9]. Shuningdek, V. Nikitin va G. Superanskayaning asarlari onomastikaning nazariy asoslarini yaratishda muhim hissa qo'shgan bo'lib, ular toponimlarni muayyan tilda va madaniyatda shakllanadigan murakkab semiotik tizim sifatida tavsiflagan [10]. Yuqoridagi manba va tadqiqotlar umumiy ko'rinishdan shuni ko'rsatadiki, ingliz va o'zbek toponimlarini lingvomadaniy tizim sifatida taqqoslash uchun nazariy asos yetarlicha ishlab chiqilgan, ammo bevosita qiyosiy tahlil sohasida hali ko'plab ochiq masalalar mavjud bo'lib, ushbu maqola o'sha bo'shliqni to'ldirishga yo'naltirilgan.

Natijalar va muhokama. Ingliz toponimlarida milliy-madaniy qadriyatlarning aks etishi bir necha asosiy yo'nalishda kuzatiladi. Birinchi va eng katta guruhni tabiiy geografik xususiyatlarga asoslangan nomlar tashkil etadi: Oxford («ho'kiz kechimi»), Cambridge («ko'prik ustidagi joy»), Sheffield («ochiq dalalar»). Bu nomlar ingliz dehqonchilik va chorvachilik madaniyatini, tabiat bilan uyg'unlikda yashash an'anasini aks ettiradi [3]. Ikkinchi guruhni diniy qadriyatlar va cherkov institutiga bog'liq nomlar tashkil qiladi: Canterbury (ingliz xristianligining markazi sifatida), Ely (ilk o'rta asrlarda monastir shahri sifatida), Westminster (g'arbiy ibodatxona ma'nosida). Ushbu nomlar Angliyada xristianlik dinining chuqur ildiz otganligini va cherkovning ijtimoiy hayotdagi markaziy rolini lingvistik shaklda muhrlagan. Uchinchi guruh sifatida qadimgi rim zabt etishi davridan saqlanib qolgan nomlarni keltirish mumkin: Chester, Lancaster, Winchester kabi shaharlar nomidagi «-caster/-chester» qo'shimchasi lotincha «castra» («lager, qo'rg'on») so'zidan kelib chiqqan bo'lib, ingliz xalqining tarixiy xotirasida rim sivilizatsiyasi izlari saqlangan ekanligini ko'rsatadi [5]. To'rtinchi guruhni skandinaviya vikinglar davri manbalariga borib taqaladigan nomlar tashkil etadi: Grimsby, Derby, Whitby kabi nomlaridagi «-by» qo'shimchasi qadimgi norvegiyadagi «qishloq» ma'nosini anglatadi va ingliz madaniyatidagi etnik qatlamlanishning hujjatli dalilidir.

O'zbek toponimlarida esa madaniy qadriyatlarning aks etishi o'ziga xos ko'rinishga ega. O'zbek toponimik tizimida eng ko'p uchraydigan madaniy qatlam islom dini va arab-fors madaniy ta'sirini ifodalaydigan nomlardir: Samarqand, Buxoro, Namangan, Toshkent kabi shaharlar nomlarida fors-turkiy aralash tuzilma yaqqol ko'zga tashlanadi [2]. Samarqand nomining o'zi «Sug'd qal'asi» yoki «yog' va qand» deb izohlanishi bilan birga, ba'zi manbalarda qadimgi so'g'dcha «semiz shahar» ma'nosini berishi ham mumkin; bu nom o'zi orqali xalqning qadimgi tarixi va madaniy aloqalari haqida boy ma'lumot beradi [4]. Namangan nomidagi «nom» — «non», «qon» esa «qon» ma'nosida talqin qilinib, shahar aholisining turmush tarziga, go'sht va non mahsulotlari bilan savdo qiluvchi bozorlarning rivojlanganligiga ishora qiladi. O'zbek toponimlarida suv manbalari va iqlimiy xususiyatlarga nisbatan kuchli sezgirlik ham yaqqol ko'rinadi: Chirchiq, Zarafshon, Qashqadaryo kabi daryolar nomlari o'zbek xalqining qishloq xo'jaligi madaniyatida suvning hayotiy ahamiyatini aks ettiradi. Bundan tashqari, Urgut («olcha daraxti»), Isfara («yaxshi soy»), Ko'hna Urganch («qadimgi shahar») kabi nomlar tabiat va tarixni birlashtirib, o'zbek xalqining ekologik va tarixiy ongi haqida ko'p narsani aytib beradi [8].

Ikki tizimni qiyosiy o'rganish bir qator muhim farq va o'xshashliklarni ko'rsatadi. Farq jihatidan qaralsa, ingliz toponimlari ko'proq etnik qatlamlanish va imperiyaviy tarix mahsuli bo'lsa, o'zbek toponimlari Ipak yo'li savdo sivilizatsiyasining va Markaziy Osiyo ko'chmanchilik-o'troq sintezining ifodasi sifatida namoyon bo'ladi. Ingliz nomlarida tabiiy relief va jamoat qurilishlari (ko'prik, yo'l, qo'rg'on) dominant semantik maydon hosil qilsa, o'zbek nomlarida suv manbalari, dehqonchilik madaniyati va islom dini

markaziy o‘rinni egallaydi. O‘xshashliklar nuqtai nazaridan esa ikkala tizimda ham qadimgi diniy institutlar va muqaddas joylar toponimlarda alohida saqlangan: inglizlarda cherkovlar, o‘zbeklarda ziyoratgohlar va maqbaralar markazida joylashgan hududlar o‘z nomlarini aynan shu ma’naviy ahamiyat orqali olgan. Ikki tizimda ham harbiy-mudofaa inshootlarining izi toponimlarda mustahkam o‘rnashib qolgan. Bundan tashqari, ikkala madaniyatda ham tabiat va geografik muhitni aks ettiruvchi nomlar son jihatidan eng ko‘p guruhni tashkil etadi, bu esa inson va tabiiy muhit o‘rtasidagi azaliy bog‘liqlikni universal hodisa sifatida tasdiqlaydi [7]. Shunday qilib, toponimlar — tirik va faol madaniy matn sifatida — xalqning milliy o‘zlikni anglash jarayonida muhim semiotik vazifani bajaradi. Ingliz va o‘zbek toponimlarining taqqoslama tahlili shuni ko‘rsatdiki, geografik nomlar faqat kommunikativ funktsiya emas, balki generatsiyadan generatsiyaga o‘tuvchi madaniy-tarixiy xotira funktsiyasini ham bajaradi [9].

Xulosa. Mazkur tadqiqot ingliz va o‘zbek toponimlarida milliy-madaniy qadriyatlarining chuqur va ko‘p qatlamli tarzda aks etishini ilmiy jihatdan tasdiqladi. Taqqoslama-tipologik tahlil natijasida aniqlandi: har ikkala tizimda geografik nomlar xalqning tarixiy xotirasi, diniy e‘tiqodi, tabiatga munosabati va ijtimoiy hayotining lingvistik kodiga aylanib, avloddan avlodga o‘tib kelmoqda. Ingliz toponimlarida kelt, rim, german va skandinaviya madaniy qatlamlari bir-biri ustiga joylashib, ko‘p asrlik etnik va siyosiy tarixni aks ettirsa, o‘zbek toponimlarida qadimgi turkiy, so‘g‘dcha, arab-fors va mo‘g‘ul ta’sirlari o‘zaro uyg‘unlashib, Markaziy Osiyoning noyob madaniy identitetini ifodalaydi. Ikkala tizimni birlashtiruvchi universal qonuniyat sifatida esa tabiatga yaqinlik, diniy qadriyatlarining tilga o‘tishi va harbiy-tarixiy obyektlarning toponimlarda mustahkam saqlanib qolishi alohida ajralib turadi. Ushbu natijalar lingvomadaniyatshunoslik va onomastika sohasida yangi tadqiqotlar uchun zamin yaratadi. Kelajakda ingliz va o‘zbek toponimlarining kognitiv va diskursiv tahlilini o‘tkazish, shuningdek, ularning tarjima va madaniyatlararo muloqotdagi o‘rnini o‘rganish ilmiy jihatdan istiqbolli yo‘nalish bo‘lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного. — М.: Наука, 1973. — 366 с.
2. Бегматов Э. Ўзбек ономастикаси. — Тошкент: Фан, 1992. — 248 б.
3. Room A. A Dictionary of British Place Names. — Oxford: Oxford University Press, 2003. — 534 p.
4. Йўлдошев Б. Ўзбек топонимикаси: тарих ва тил. — Тошкент: Ўқитувчи, 2005. — 312 б.
5. Landry R., Bourhis R. Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality: an empirical study // Journal of Language and Social Psychology. — 1997. — Vol. 16, № 1. — P. 23–49.
6. Колесов В. В. Язык и ментальность. — СПб.: Петербургское востоковедение, 2004. — 240 с.
7. Ungerer F., Schmid H.-J. An Introduction to Cognitive Linguistics. — London: Longman, 1996. — 306 p.
8. Охунов Н. Ўзбек топонимларининг этнолингвистик хусусиятлари. — Тошкент: Akademnashr, 2011. — 196 б.
9. Jordan P., Bergmann H., Burgess C., Cheetham C. (eds.) Geographical Names as a Part of the Cultural Heritage. — Vienna: Institut für Stadtforschung, 2009. — 178 p.
10. Никонов В. А. Введение в топонимику. — М.: Наука, 1965. — 179 с.